

A Cultura do mar entre troneiras

FRANCISCO MANUEL LÓPEZ MARTÍNEZ

Guía do Museo da Pesca de Fisterra

From the northern side of the cape we looked down upon a smaller bay, the shore of which was overhung by rocks of various and grotesque shapes; this is called the outer bay, or, in the language of the country, Praia do mar de fora.

George Borrow

Venres, 4 de novembro, este mes sinalado, de 1836. De pasaxe atestado, de Londres levara áncoras o Manchester, decrépito vapor coa obra viva inzada de arneirón e a roda podrecida. Era a terceira vez que George Borrow cruzaba o infausto precipicio, esta temida costa fisterrá onde tan só se contan as proezas dos que logran sobrevivir ó cruel naufraxio, endexamais dos desaparecidos.

Forte vendavalada, e a corrente ó través: de noroeste (de aí tantas traxedias). Devagar avanzaba aquela nave. Contra ás oito (no outono é noite pecha), aquel vento rolou á travesía. Non cabía o seu furor no mar. Unha brancor inmensa a da escoaxe. Renxeu a máquina e as pás deixaron de remover a suor da augas. Coa costa a sotavento e a morte ós ollos só cabía esperar algún milagre. De súpeto, a treboada tornou de dirección, chamou condescendente ó frío norte. Da salvación: o rezo sobre as vagas.

Quen o diría: após de 170 anos, do mesmo día e mes da partida Manchester dende o Támese, naquela pequena vila de Fisterra onde George Borrow se achegara a vender a Biblia do Padre Scío e confundido co pretendente ó trono de España, o infante D. Carlos, cuñado de Dona María Cristina, nai e rexente da raíña Isabel, fora aprexado e salvado do linchamento por Antonio da Trava, o Campón, e que aquela Bateria de defensa que dexergou ó lonxe derruída, sería o Museo para dignificar ós homes e ás mulleres que dedicaron as súas vidas a andar ó mar.

O Museo da Pesca no Castelo de san Carlos: a realidade dun soño cumprido

Fisterra adquire un importante papel na vida e nas fazañas das armadas europeas por ser paso obrigado das súas escuadras sobre todo nos séculos XVI, XVII e XVIII, pois a sorte do vello continente xogouse no Atlántico.

Moitos dos buques que sucaron este maxestoso promontorio dedicábanse á piratería e, polas inclemencias do tempo e a ira dun indómito mar, ó saltar o vento á travesía, cando sopraba de oeste ou noroeste, víanse de sempre na obriga de recalar ó socairo do Cabo e, ó tempo que lles daba acubillo, non dubidaban en atacar e saquear as vilas desta bisbarra e dismantelar as precarias e escasas fortalezas defensivas das que dispoñían.

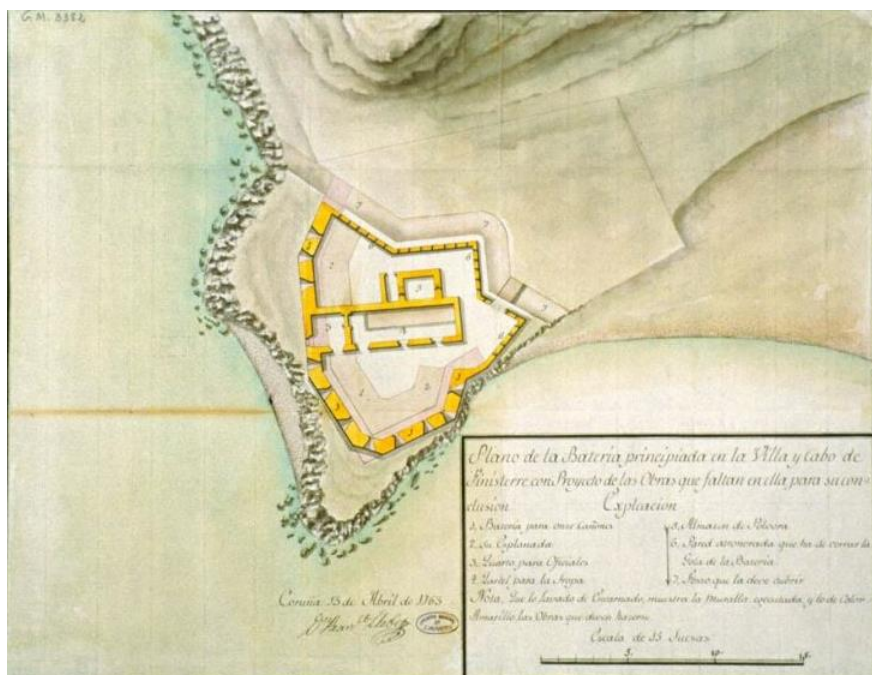
No ano 1622, por encargo do Rei Felipe IV, o cosmógrafo portugués, D. Pedro Texeira, fai un estudo minucioso do noso litoral e recólleo no seu libro *Atlas del Rey Planeta*. Ó referirse á defensa das Rías di que Camariñas “...*tiene dos piezas de artillería de hierro, muy mal encabalgadas, en un terraplén de tierra y fajina. Es esta villa de ordinario molestada de navíos de moros, que muchas veces han querido acometerla saltando en tierra y llevando la gente cautiva*”. Non obstante, ó ocuparse de Fisterra, narra “... *villa de Finisterra, lugar de muy buena población pero sin ninguna defensa. Fue saqueada y quemada casi toda de los moros y llevaron a Argel mucha gente cautiva, abrasando la iglesia y quemando las imágenes*” (La Voz de Galicia, Bergantiños, 6-I-2007)

Existe unha misiva do ano 1625 enviada á Súa Maxestade Felipe IV polo duque de Ciudad Real, gobernador do Reino, sobre o estado defensivo desta costa. Neste ano, en Corcubión, facíanse trincheiras nos embarcadoiros onde estaba destinado un sarxento maior con dous soldados de infantaría para axudalo, e a vila contaba cun depósito que gornecía un quintal de pólvora.

A finais do reinado de Felipe V (1700 – 1746), fanse as planificacións e o levantamento de murallas das baterías do Príncipe na Ameixenda (Cee) e a do Cardeal en Corcubión para salvagardar a Ría. Despois dun período de interrupción das obras, empréndese baixo a dirección dos enxeñeiros militares, D. Francisco Llovet e D. Miguel Marín. Estes fortes remataron de habilitarse no reinado de Fernando VI (1746 – 1759)

Desta mesma época é tamén a batería do Soberano en Camariñas que foi derruída para a construción do porto desta vila a mediados dos anos corenta do pasado século.

Houbo unha ampliación do proxecto defensivo na Ría de Corcubión, coas baterías en Punta do Agro preto da praia de Quenxe desta vila e a da Punta de Espiño en Brens, ó outro lado da Ría, para que esta fora practicamente infranqueábel (Soraluce Blond, J.R., 1985, 114) e o mesmo pasou coas da Ría de Camariñas, planificándose as baterías da Insua, da Barreira en Leis e de Merexo, mais nunca se chegaron levantar as súas troneiras. Si que foi erguida outra na Punta da Barca en 1801 proxectada por Miguel de Herosilla, pero tamén desapareceu (Baña Heim, J., 1980, 112).

Planificación da Bateria de san Carlos en 1763, Francisco Llovet
 Fotografía cedida por D. José Ramón Soraluze Blond

En 1755 chega a Galicia, D. Carlos Lemour, que ocupara o cargo de tenente do exercito de Francia para máis tarde reconverterse en enxeñeiro e, en tempos do Marqués de Ensenada arribou á península aconsellado polo embaixador de España en París o tenente xeneral, Pignateli. Logo dalgúns traballos realizados como o plano de catastro de Murcia, o Canal de Castilla e o Canal de Campos, e polo seu carácter indisciplinado destinárono a nosa estremecida terra ocupándose das baterías da Ría de Corcubión, acompañado do delineante, D. Antonio Exard. A súa estadía neste confín da terra apenas durou dous anos. Frei Martín Sarmiento cita a este enxeñeiro francés nunha misiva ó seu irmán “*Aquel ingeniero Mr. Carlos Le Mort que estaba en Ferrol y del cual te avisé, ya estuvo en mi celda. Es el que planteó el Canal de Campos, riñó con Ulloa sobre eso y D. Cenon el Marqués de la Ensenada lo echó a Galicia. Y es el mismo que hizo las baterías de Corcubión. Después paso al Ferrol*” (Meijide Pardo, A. Op., Cit, 84)

Foi Lemour quen debuxou os planos do Forte de Fisterra, aínda que non chegou rematar a súa construción, tan só se fixo o acondicionamento xeral do Castelo, a explanación do seu terreo edificábel, a cimentación sobre a rocha a base de pedra e barro e un tramo da muralla de 5 pés de altura até a liña do cordón recuberta con perpiaños de granito.

Dez anos estiveron paralizadas estas obras até que no reinado de Carlos III (1759 – 1788), por Real Orde, mandou finalizar esta batería xunto cos fortes de san Damián de Ribadeo e o cuartel de infantaría de Lugo. Así llo comunica nunha carta ó Marqués de Esquilache o Capitán Xeneral Conde de la Croix o 2 de Novembro de 1765.

Estaba formada esta Batería de defensa por tres fronteas abertas: unha cara á ría, outra cara ó porto e unha terceira cara á vila e contaba daquela con 11 canóns. Na parte de leste da nave central, nun habitáculo de enorme xanela para vixiar a baía, residía o comandante e oficiais. Separado por un tabique, atopábase o cuartel con 28 soldados de infantaría (Soraluece Blond, J.R., 150-151) e un almacén subterráneo para gardar a pólvora. Circundaba a fortificación un foxo coa porta de entrada levadiza e nos planos de 1763 non aparecía proxectada a garita da parte sur da edificación.

O Castelo de san Carlos desempeñou un papel importante na época das guerras napoleónicas, así consta nun documento no “Archivo de la Marina, Sección Corso y Presas, e que recolle A. Fortes (2001) no que di:

Don Diego de o'Reilly, Teniente del Regimiento de Infantería de Vitoria, y actual Comandante del castillo y ría de Finisterre, certifico que el día tres de la fecha se venía acercando a toda prisa a este puerto un barco, y habiéndole reconocido los centinelas, y preguntándole qué barco, y dónde venía, le respondió que era un corsario español que venía de la mar acosado de dos fragatas y una balandra destinadas de una escuadra inglesa de quince velas que se hallan cruzando sobre este cabo, esto sería como cosa de la una de la mañana, inmediatamente tomé las precauciones que me parecieron más oportunas, dando las disposiciones necesarias para su defensa de dicho castillo y más puestos, a las seis de la mañana entró otro barco con bandera francesa que se conoció ser corsario de la propia nación que venía perseguido por dichas embarcaciones; a poco rato aparecieron entrando en esta ría un navío, una fragata y un quechemarín, los cuales se dirigían a este puerto con bandera española, conociendo el engaño mandé romper el fuego de artillería, al mismo tiempo observé que los enemigos querían desembarcar a la derecha de este castillo, que para este fin traía hasta el número de doscientos hombres el quechemarín, que venía acercándose a la tierra a toda prisa, dispuse se dirigiese el fuego a aquella parte, y viendo les ofendía, desistieron de su intento, mareando en la otra vuelta así a los otros compañeros que se hallaban en frente de este dicho castillo de mi cargo, tiraron dos cañonazos por señales a lo cual respondió el navío con la bandera inglesa en el tope; a todo esto, el capitán del corsario Don Juan Antonio Gago de Mendoza, conociendo el intento de los enemigos varó el corsario en esta playa, con la proa a la mar, para con los cañones de proa hacer su defensa, dejando parte de su gente a su bordo para hacer el fuego, y él con los demás

tomando sus armas subió a toda prisa con su gente, ofreciéndose voluntariamente, asistiendo en cuanto se les ha mandado, poniéndose al mayor riesgo, como buen soldado, hasta que al fin tuvo el gusto que la buena dirección del fuego cruzaba las balas a los enemigos y los hizo abandonar su proyecto, arribando en popa salieron con la más precipitación con toda fuerza de vela, igualmente no duda que el dicho capitán con su gente, si se hubiera empeñado la acción, harían honor a la bandera española, y por ser verdad, de pedimento de dicho capitán doy la presente certificación estando en esta plaza de Finibusterra a nueve de agosto de mil setecientos noventa y siete.

Asinado por Diego o'Reilly.

Na Guerra da Independencia, tanto as vilas mariñeiras da Costa da Morte como estes pequenos fortíns, foron desmantelados e incendiados quedando en total desamparo ó longo dos séculos.

FOTO: Batería de san Carlos de Fisterra. Primeira metade do século XX

O 27 de outubro do 1897, D. Plácido Castro Rivas, este emprendedor empresario nado en Fisterra que fixou a súa residencia en Corcubión, mércalle en escritura pública o Castelo de san Carlos a D. Vicente Vallejo Ruíz.

Cómpre salientar un feito relevante para esta vila mariñeira de Fisterra, a constitución da Confraría de Pescadores cuxa acta fundacional data de setembro de 1923 e estaba formada por destacados persoeiros do municipio: presidíndoa o médico, D. Francisco Esmorís-Recamán; vicepresidente, D. Ramón Vigo; secretario, D. Federico Ávila; contador, D. Desiderio Paz Figueroa e tesoureiro, D. José Calvo.

O altruísta, D. Plácido Castro, o 19 de decembro de 1928, fai doazón do Castelo do Príncipe da Ameixenda (Cee) á Asociación de Prensa de Madrid. Posteriormente doa o Castelo de san Carlos, popularmente chamado “A Casa da Gherra”, e maila fábrica de salga ó Concello de Fisterra coa finalidade de implantar escolas para os orfos e fillos dos mariñeiros, así o reflicte o documento da sesión ordinaria celebrada o 5 de xaneiro de 1932, no que en común acordo di:

“Habiendo manifestado por carta dirigida al Señor Alcalde Presidente, Don Plácido Castro Rivas, que ofrecía con destino exclusivamente a Escuelas, gratuitamente al Ayuntamiento las dos fincas urbanas que posee en esta Villa o sean el Castillo de San Carlos y la Fábrica de salazón sita en la calle de la Marina, la Corporación, por unanimidad acuerda hacer constar en acta de agradecimiento por tan generosa donación, y aceptar como acepta el donativo para los fines escolares tanto del Castillo como de la Fábrica de referencia, a cuyo efecto se oficie al donante D. Plácido Castro, respecto a lo acordado, para que pueda otorgarse la correspondiente escritura de donación o cesion de las dos fincas urbanas”.

O 4 de outubro de 1946 constitúese a fundación para crear o Museo Arqueolóxico figurando como presidente, Esmorís Recamán. Este galeno, membro da Real Academia Galega, Xuíz de Paz e Patrón Maior, ó igual que o empresario e filántropo que fora deputado provincial pola Coruña, ademais de vice-cónsul de Suecia, Noruega, Gran Bretaña e axente consular dos Estados Unidos en Corcubión, sempre permaneceu nos seus maxíns a idea de rehabilitar a batería para crear o Museo de Fisterra.

Así, Staffan Mörling cando visitou Fisterra, aló polo ano 1966, á procura da lancha xeiteira para o seu libro *Las embarcaciones tradicionales de Galicia*, fai alusión a Esmorís.

“Culto y con mucho interés por la historia local comprendía perfectamente mi trabajo. Su gran anhelo era el de levantar un museo exponiendo el tema de los distintos finisterres de Europa Occidental; no solamente el propio, donde vivía, sino también el de Francia, el de Land’s End, que es la punta suroeste de Inglaterra, e incluso del Lindesnes noruego, sobre el que conocía una teoría que interpretaba dicho nombre como Nes (punta) de la tierra (Land). Este quería mucho a la gente de Finisterre, y los defendía contra las leyendas negras de siglos pasados, que alegaban haberse provocado naufragios en la zona mediante luces falsas en tierra. Claro que tenía razón en su defensa. Aquellos cuentos son tan universales como poco lógicos”.

Dita Fundación, xunto coa Universidade de Santiago, decidiron as reformas pertinentes para o cerramento do Castelo que se acondicionou para ese fin.

Os Candelos de Mallas e os Picachos, formidábeis canteiros, constrúen a galería con tres grandes fiestras e refórmase a nave central quedando dentro dela a polvoreira, incluso houbo un proxecto de enreixado polo ínclito escultor cambadés, D. Francisco Asorey.

Pola precaria situación económica das institucións do municipio e as dificultades que suporían o seu mantemento, tampouco frutificou a idea.

D. Plácido Castro del Río, quen fora o símbolo do nacionalismo galego alén das nosas fronteiras, humanista sinxelo e culto, que dende moi rapaz se trasladou a Glasgow e que, en 1919, matricúlase na Universidade desta mesma cidade para cursar os estudos de Filoloxía Inglesa que poucos anos máis tarde revalida polo título de profesor de idiomas, ademais de realizar traballos de tradución ó inglés como *Almas Brujas* de D. Manuel Linares Rivas ou publicar en 1935 na Editorial NOS o *Teatro irlandés. Dous folk-dramas de W.B. Yeats*, xunto cos irmáns Vilar Ponte. Castro del Río tivo tamén unha intensa actividade política participando na Asemblea de Constitución do Partido Galeguista e foi elixido membro do Consello Permanente e directivo provincial, representa ó Partido Galeguista no IX Congreso de Nacionalidades Europeas celebrado en Berna e no Galeuzca en Compostela. Na IV Asemblea do Partido Galeguista fora reelixido secretario de relacións internacionais e membro do Comité Executivo, ademais de ser presidente das Irmandades da Fala. Rematada a Guerra In-Civil estableceu a súa residencia en Muxía onde sufriu a condena de quince anos de inhabilitación absoluta e oito anos e un día de desterro, indo para Coruxo e fixar definitivamente a súa derradeira morada en Vilagarcía, exercendo coma profesor de inglés no Instituto Laboral. D. Plácido e a súa irmá Dona Hermitas tiveron un papel relevante con respecto ó Castelo, xa que foron eles os que, o 15 de xuño de 1964, fixeron a doazón do inmovible en escritura pública a favor da Confraría de Pescadores de Fisterra e, sen poder acondicionarse volveu ficar novamente en profunda acidia.

FOTO: O porto da Ribeira en Fisterra no 1929

Nos anos corenta houbo un intento de compra desta emblemática edificación por parte de D. Miguel Jaureguizar, contratista das obras do porto de Fisterra, pois conseguir a pedra granítica para a construción do espigón non era labor doado e tñíase que transportar por mar, en gabarras, dende o Pindo ou do Monte do Cabo en vagonetas, o que encarecía moito a obra, mais a familia de D. Plácido e Dona Hermitas, negouse rotundamente a que o Castelo fose derruído como así lle ocorreu ó Castelo do Soberano en Camariñas. Unha misiva datada en Corcubión o 19 de marzo de 1940 e asinada por D. José Vázquez, que era o apoderado dos propietarios, lle envía ó afamado contratista así o reflicte.

“Muy Sr. Mío: Referente al Castillo de Finisterre, escribí a Don Plácido Castro Rivas, residente en Montevideo y me contestó con fecha 14 de Noviembre del año próximo pasado que la venta se concrete a la piedra de toda la Batería y a toda la que Vd necesite arrancar en la zona del mismo hasta que termine la obra contratada del muelle de Finisterre. Bien entiendo que no incluye la propiedad de la superficie del terreno que el Castillo ocupa tal como está inscripto en el Registro...”

FOTO: Bateria de san Carlos no 1960

D. Xosé María Chao, mestre de profesión e que ocupaba o posto de secretario da Confraría de Pescadores e, ademais da súa actividade docente, tamén exercía o cargo director do colexio Nosa Señora do Carme, reuniu ó cabido e propúxolle que o recinto que antigamente fora un cuartel militar servira de instalación polideportiva, xa que naquela época o únicos lugares onde gozaban do xogo os rapaces desta localidade mariñeira eran as ribeiras e a rúa e o cabido aceptou a proposta. A “Casa da Gherra” pasou de ser un edificio ruinoso e pestilente a practicarse baloncesto, voleibol ou bríl e polo seu arredor aínda se seguía xogando ó espeto, á cuncha, ó trompo, ó ladrón, á culindra, á leva, á queima ou que algún mestre lanzara peso cunha bóla de canón.

Sendo Patrón Maior, D. Ramón Fernández López, foi cedido ó I.S.M. en 1977 e, despois da súa rehabilitación, foi lugar de lecer e divertimento dos nosos maiores até 1986. Temos este artigo escrito polo egregio arquitecto galego, Don José Ramón Soraluze Blond que se encargou das reformas e o acondicionamento da Bateria de san Carlos para facer o Fogar do Traballador do Mar.

El castillo de San Carlos, en Finisterre

Construido para defender la villa de Finisterre y como adelantado vigía de la entrada de toda la ría de Corcubión, el castillo de San Carlos fue incendiado por los franceses tras el segundo saqueo de Corcubión, el día 21 ó 22 de abril de 1809.

Unos sesenta o setenta vecinos de Finisterre sacaron dos cañones del castillo y se aprestaron a la defensa de la localidad, pero avisados por quienes huían de Corcubión y ante la imposibilidad de hacer frente a los invasores, subieron a varios buques adentrándose en la ría. “Cuando los franceses vinieron a Finisterre y destruyeron el fuerte, tres murieron a mis manos. Yo estaba en lo alto de la montaña..., desde allí hacía fuego sobre el enemigo, hasta que tres soldados se lanzaron en mi persecución”.

Así narra lo ocurrido el vecino de Finisterre Antonio Trava, testigo presencial del incendio, en el libro “La Biblia en España”, cuando el autor estuvo en Galicia en 1837.

Finisterre estuvo amurallada en otros tiempos por una cerca para su defensa; sin embargo, la protección del puerto obligó a construir este castillo, el más pequeño de la Costa de la Muerte. Su forma es la más irregular de todos, adaptándose a la roca, sobre la que se asienta. Sus troneras se orientan en tres direcciones, hacia el cabo de Finisterre, hacia el centro de la ría y hacia el puerto, dominándolo desde la altura.

Por tierra, el muro tiene tres metros, estando repleto de aspilleras para proteger a la guarnición. Sus instalaciones eran elementales, función de su reducida tropa, con una garita de vigilancia y una nave para cuartel, sustituida hoy por otra edificación distinta a la primitiva.

El castillo permaneció desmantelado hasta que recientemente se construyó en su centro, dividiéndolo en dos una gran nave que lo aparta de su forma original sin afectar demasiado a la construcción. Su restauración para museo fue frenada por una inacabable burocracia, hoy, el Instituto Social de la Marina lo está acondicionando para Hogar del Marino, respetando y reconstruyendo lo que se conserva de la obra de Carlos III.

Así, la más reducida fortaleza del sistema defensivo de la Costa de la Muerte podrá salvarse de la destrucción y ser visitada por quienes lleguen al extremo de la Tierra.

JOSÉ RAMÓN SORALUCE BLOND, arquitecto miembro de la Asociación Española de Amigos de los Castillos.

Este artigo de D. José Ramón Soraluce Blond foi publicado na revista "HOJA DEL MAR" do Instituto Social da Mariña , nº 153, en xuño de 1978. páxinas. 32 - 34.

Batería de san Carlos de Fisterra, 1977
Fotografía cedida por D. José Ramón Soraluce Blond

Dous anos máis tarde, con D. José Insua López presidindo a entidade de pescadores, rexentou o Castelo o Centro Cultural e Recreativo (Casino) onde, ademais de haber clases de panillo, cociña ou ximnasia, de ser lugar de tertulia, de xogar á baralla e ó dominó, tamén se representaban obras de teatro, facíanse concursos de disfraces para os nenos, preparábase a Comparsa para participar na praza o martes de Entroido, programábanse bailes de Carnaval e Fin de ano, incluso se creou o certame de poesía “Desiderio Paz Figueroa”, médico, compositor de música e poeta, íntimo amigo de Castelao, moi querido pola xente deste municipio e o persoeiro que máis loitou pola cultura desta vila, xunto con Esmorís- Recamán. D. Emerito, así lle chamou sempre o pobo de Fisterra, escribiu en 1949 estes versos de extraordinaria factura poética que intitulou “*La villa de Finisterre*” e dá constancia de que xa naquela época no Castelo de san Carlos ían construír un Museo.

(...)

*Hay un castillo en ruínas
al pie de cuyas paredes
tienden a secar la redes
con que pescan las sardinas.*

*Y más allá colocados
unos bancos de cemento
en los que toman asiento
parejas de enamorados.*

*Que, a la par que las bellezas
del mar, están contemplando
se transmiten musitando
la consabidas ternezas.*

*Dentro de poco tendremos
en el Castillo citado
un Museo que allí instalado
con orgullo mostraremos.*

(...)

A Confraría foi de sempre unha entidade con moi pouca fonte de ingresos -pois era o Concello quen administraba a rula- e apenas era capaz de afrontar os gastos de mantemento da antiga edificación. A chuvia apoderouse do edificio e o falso teito estaba a piques de derrubarse. O 31 de decembro do 2001, o Castelo deixa de ser o local social do Centro Cultural e Recreativo.

A última entidade en rexentar o Castelo, antes de facerse cargo a Confraría, foi a Asociación Supracomarcal Neria, que por problemas e obstrucións burocráticas, non puido rehabilitar o inmóbel.

Co malfadado naufraxio do “Prestige” o 13 de novembro do 2002, coa chegada masiva de milleiros de voluntarios de todo o mundo a desprender das rochas e das praias as miles de toneladas de galipote que anegaron as nosas rías e costas e coas multitudinarias e sangrantes manifestacións do pobo galego nas rúas, os dirixentes deste país déronse conta do desleixo que sufriu e segue a sufrir esta Costa da Morte.

Aproveitando o novo Plan de Portos do 2004, o cabido da Confraría de Pescadores “Nosa Señora das Areas” que presidía e aínda hoxe desempeña o cargo, D. José Manuel Martínez Escarís, puideron conseguir o acondicionamento do Castelo para reconvertelo no tan desexado Museo da Pesca e facer realidade aquel fermoso soño de D. Plácido Castro Rivas e D. Francisco Esmorís Recamán.

O papel dos guías á hora de interpretar o Museo

Transcorreron xa uns cantos anos, preto de catorce, dende aquel 4 de novembro do 2006 que se inaugurou esta colección visitábel e contabilizáronse máis de 110.000 persoas as que se achegaron á exposición, moitas delas estranxeiras, –case un 20%–, principalmente de Italia e Alemaña, pero tamén de Francia, dos Estados Unidos e incluso das antípodas como Australia ou Nova Zelandia pois Fisterra é o confín do mundo, punto final da peregrinaxe do Camiño de Santiago.

Probablemente sexa o museo máis humilde do mundo pero, de seguro, un dos máis queridos polos seus asiduos visitantes que algúns, de tantas veces escoitar as explicacións, son expertos guías, un dos obxectivos primordiais do museo: que a xente o faga seu, que teña vida, ademais de dignificar ós homes e ás mulleres do mar, e á vez conservar o patrimonio mariñeiro fisterrán tanto material como inmaterial e a súa idiosincrasia.

Un dos maiores atractivos do Museo é unha buceta –embarcación tradicional de Fisterra– doada por D. Alejandro López Lires e Dona Manuela Martínez Marcote xunto con dúas pezas escultóricas representando á xente do mar: o mariñeiro e a redeira.

FOTO: Mariñeiro e redeira na buceta. Museo da pesca de Fisterra.

Aquí poderedes atopar artes de pesca como as nasas francesas, nasas antigas e de gran tamaño que se utilizaban para a pesca da lagosta e do lumbrigante, ámbalas dúas especies moi cotizadas no mercado exterior, sobre todo en Francia –D. Plácido Castro, no século XIX, comezou a súa actividade comercial exportando ostras a este país veciño e, pouco despois, esoutros tipos de crustáceos que se transportaban dende as nosas costas en buques viveiros para que chegara viva a lagosta e daquela xa contaban con viveiros flotantes en San Sebastián e unha cetaria en Roscoff na Bretaña)–

As nasas facíanse con varas de madeira de castaño, ó igual que a boca de entrada e levaban dúas pedras atadas ó fondo da nasa para que esta, ó afundirse, quedara sempre para riba. En cadanseu lado da boca tiña o *tarabelo* (un pau dondo e estreito e nos extremos acabados en punta) para poder *iscar* (botarlle a carnada). O cebo con que se iscaba normalmente era peixe azul, de moita graxa para atraer ó marisco: xurelo, boga, xarda ou sardiña, ás veces co que había: raias, agullas, vellos, cabras... e cando se carecía de peixe, á quedada do mal tempo, utilizábase a casula das espigas como engado.

FOTO. Nasa para pescar a lagosta, no Museo da pesca de Fisterra

Cando escaseou este tipo de crustáceos, empregouse a nasa para capturar o polbo, pois este depredador do mar entraba a comer a lagosta.

Dende moi antigo este cefalópodo pescábase coa raña. Este tipo de trebello era moi sinxelo, constaba dunha táboa fina de carballo e un *croio* (pequena pedra redonda e lisa, desgastada polo mar) onde se amarraba o cangrexo, *boi de polbo*. Íase á procura dese prezado cebo porque o polbo só come cangrexo vivo, nunca morto, e este boi é moi forte e aguanta a succión das súas potentes ventosas. Estes crustáceos abundan nas desembocaduras dos ríos, normalmente íase a Lires ou Caldebarcos en Carnota, longo percorrido de varias leguas de distancia, iniciando o camiño aínda de noite ou *á raxor* (ó amencer) do día para chegar de volta no solpor cos caixóns cheos de bois.

Para pescar o polbo hai que mover a liña, de abaixo a riba, para encerrar e atraelo cara ó seiño, este leve movemento denomínase *coquear*. Guindábase a raña *ó limpo* (fondos de area), na beira onde están os *coveiros* (covas onde vive o polbo) e que adoita haber cunchas na entrada ou nos cuncheiros ou *cuncharedos* (lugar onde abundan os moluscos: ameixas, urolas, cricas, vieiras, longueiróns,... sitios moi amenos para os mellores polbos, alimentados con estes tipos de bivalvos. Dende tempos inmemoriais o polbo curábase ó sol nas pedras do mar ou, coma o congro, en estadas ou cabrias de madeira.

Ademais dos apeiros de pesca: nasas, rañas, poteiras, agullas de atar, máquina do *macizo* (engado); o espello ou cristal coa *fisga* ou *francada* (tridente de ferro para pescar chopos, sepias e peixes planos: raia, rodaballo, linguado, solla), a *gadaña* (aparello de ferro en forma de pouta para capturar crustáceos: centola, lumbrigante,...) e o *gancho* (vara de ferro de extremo curvo para enganchar o polbo) ou a *raposa* (útil para recuperar as redes perdidas); *raspetas* e *raspas* para sacar as *pólas* ou *piñas* de percebes adheridas ós rochedos e furnas; *raños* para a ameixa, coquina e berberecho ou *cans* ou *rastros* (angazos para a extracción de navallas e longueiróns), tamén podeades atopar instrumentos de carpintería de ribeira,... e unhas maquetas en vitrinas con artes como o pincho do congro e as nasas, ou de redes como as *xávegas*: as *artes* (aparells de arrastre traídos a Galicia polos cataláns) ou coma as *pezas do xeito* (rede moi selectiva para pescar a sardiña) que se ía de *axexo* ou á *augatinta* (período de tempo dende o solpor até a anoitecida, o crepúsculo) cando a auga perde a transparencia e a sardiña e xouba non ven a rede, cando ela xorde á superficie e vai *ó carreiro* (en ringleira, en procesión) e enmallan en *gharoupas* (pequenos manchóns de sardiña) ou vai *á barda* (por todo o mar) ou en *barría* coa pesca (co *chincho*: xurelo pequeno; coas *rinchas*: cabalas inmaturas; coas *cariocas*: crías da pescada) e *de mareo* (por tódalas pezas) e recóllense cando empeza a *arder a auga*, coas moxenas do mar: as noctículas, coa *ardora*, coa *ardentía*: a fosforescencia do plancto, e comézase *debagar* (desenmallar a sardiña unha a unha, dándolle media volta para que a cabeza non rompa). Tamén se vai ter *lances de lúa*, pois coa luz da lúa non arde a auga e non escintila a rede no mar, e de *alba* que é o mesmo período que o atardecer, e haberá que

observar atentamente o horizonte por se algún *mascato* (ave mariña) se mergulla no mar para saber onde están os bancos deste tan saboroso peixe no verán que é cando ten graxa ou se aparecen as *toniñas* (especie de golfiño, de arroaz) que as aproxima á terra e terase coidado cos *frieiros* (correntes de auga fría que poñen as pezas do xeito ó fondo).

O catedrático, e membro da R.A.G., D. Francisco Fernández Rei, grande coñecedor do léxico mariñeiro, en especial das zonas da Arousa e de Fisterra, fai mención na revista *A trabe de Ouro*, deste tipo de terminoloxía, “como ocorre con *raquear* (roubar algo no mar), *atalingar* (atar fortemente o anzol); *carrasca* (unha alga moi dura), *urola* (ameixa xigante que o mar botaba ás praias despois dos temporais e que moita fame ten sacado ós fisterráns)”.

Vitrina da nasa e do pincho. Museo da Pesca de Fisterra.

Importantísimos tamén son os trece paneis informativos que describen de maneira breve e concisa a importancia da pesca galega ó traveso da historia. Paneis tan interesantes como as vilas e as casas mariñeiras: as de patín, as terreas, as de dous andares, as do pincho ou do remo; casas mariñeiras que, en Fefiñáns (Cambados), as beiras da fachada recubríanse con *piche* (galipote) ou *testos* (as estriadas cunchas planas das vieiras) para impermeabilizar as paredes, en lugar de tella do país que eran de donos máis podentes.

Artes de pesca: liña, palangre, rañas, nasas, raeiras, medio-mundo ou as betas (aparello fixo, de fondo, que se empregaba e segue a facelo, para pescar faneca, xurelo, xarda, *peixe pau* (lirio), *barbo* (salmonete), *cabras* (doncelas),...

FOTO: Lancha xeiteira no porto da Ribeira de Fisterra

As embarcacións: traíña, gamela de A Guarda, dorna, bote polbeiro de Bueu, a lancha xeiteira e o bote ou buceta: embarcación a vela e remos, de dúas proas, moi lixeira, que traballaba verán e inverno á lura e ó polbo, algunhas ó xeito para carnada para o pincho, e os máis ousados nos *cabezos* (parte máis elevada dos baixíos que está á flor da auga, na rompente) a capturar o robalo e o abadexo. A conserva tradicional e industria: a salga, o afumado e escabechado, a conserva, os secadoiros de polbo que exportaban ó interior de Galicia (Melide, O Carballiño,...) e congro seco a Calatayud (Zaragoza) e facíase sopa que servía de constituínte para as mulleres que acababan de dar a luz. Oficios dependentes da pesca: cordeiros, veleiros, cesteiros, carpinteiros de ribeira ou redeiras: mulleres que “non se lle vían as mans” coma Rosita do Ghaiolo ou a Recachada, expertas e raudas á hora de *armar* (elaborar a rede), *remendalas* (atar con panos grandes furados moi extensos feitos por espécimes de gran tamaño: arroaces, peixes bobos, quenllas que atravesan as redes para comer o peixe enmallado, ou por *tensas* (se o aparello queda aferrado ó fondo e vai *destonando*, desprendéndose o pano da tralla; coséndoas á perfección, sen *facer mentiras* (ó atar, equivocarse de malla), nin *matulos* (nós grosos na malla).

Moi significativo é o panel da sociedade e cultura mariñeira: refráns tan comúns como “Berra a Arnela, o demo tras dela” ou Berra Mar de fóra, lobos á cova” que significan que vai haber mal tempo, se “Berra Rosto, deus connosco” ou “Berra Langosteira, mollos á eira” vai vir bo tempo, cando se di “Si, bótalle un remo por banda” é un reproche, un mal consello ou “Chicar o mar cun tolete” significa pretender o imposíbel; supersticións: se vías a un cura cando ías para o mar, xa che dicían “Tes a pesca feita”, “Hoxe non asinas peixe” ou cando as redes non pescaban facían ouriñar a un neno para quitarlle o maleficio; as tradicións: as procesións por mar o día do Carme patroa dos mariñeiros e as lendas como a da Orcavella que estaba enterrada nunha anta e que se pasabas preto dela enmeigábate; a familia: as mulleres concibían moitos fillos e como as casas eran tan pequerrechas (as fachadas facíanse dependendo da longura do remo) e, ás veces, os maiores ían durmir ás *tillas*: entaboado na entre-cuberta das lanchas onde descansaban os mariñeiros); a herdanza: cando os fillos se casaban abandonaban o lar e a filla máis nova quedaba coa casa para coidar dos vellos e a eles tocábanlle os aparellos e apeiros do mar e tamén herdaban as marcacións dos cascos (pecios afundidos, moi amenos para as cherlas, meros e congros), os baixíos (rochedos mergullados a pouca profundidade da superficie) e os cantos (caladoiros); pero se algo hai relevante na sociedade mariñeira é o silenciado papel da muller, as pescas, enloitadas, que ademais de ocuparse dos fillos e dos labores domésticos, tiñan que labrar elas tódalas terras e cando recalaban as bucetas dos tramalleiros cargados de pintos, maragotas, sargos, robalizas, sarretas, vellos, lanzaradas,... erguían aqueles cestos á cabeza e, descalzas, emprendían o camiño ás aldeas para intercambiar (o troco) tal prezado sustento por produtos agrícolas: patacas, cebolas, allos, chícharos, algunha galiña, ou apeiros de labranza e vir de volta cargadas novamente.

Poderedes escoitar falar dos faros e os naufraxios. O Cabo de Fisterra foi dende a antigüidade o extremo máis occidental do mundo coñecido e, polo tanto, un dos puntos estratéxicos da navegación mundial. “Strabon, xeógrafo grecolatino, na súa *Geographiká* entre os anos 29 e 7 a.C. fai referencia Nérimon Akrotérion, para denominar o Promontorio Nerio, Ptolomeo de Alexandría coincide co Strabon para denominar este cabo e posteriormente o hispanorromano Pomponio de Mela denomínoo Promontorium Celticum” (*Faros da Costa da Morte*, pax 71-72, de Xosé María Lema Suárez e Manuel Vilar) .

FOTO. Campá do Matthew Cay. Un dos principais obxectos do Museo da Pesca de Fisterra.

As antigas cartas náuticas non son tan precisas como as de hogano, sabemos que a situación xeográfica do Cabo da Nave é $9^{\circ} 17' 54''$ lonxitude oeste, mentres que a do Cabo Touriñán é de $4''$ máis cara ó poñente, pero os vellos dificilmente se equivocaban. Para os profanos, que ven o mar dende terra a dentro, o punto máis occidental é Touriñán; outra cousa ben diferente é atoparse na inmensidade deste furibundo mar, non propicio para mentes pusilánimes e, a estes puntos ós que fago referencia, para eles insignificantes, probabelmente non lle chamaran cabos senón puntas que só os tiñan presentes se se atopaban preto das súas ribeiras, pouco interese lles daban, outra cousa moi diferente é ser unha referencia náutica. Primordial era e segue sendo o perigo que entraña esta Costa da Morte, non temida polos fortes ventos senón polas súas correntes que empurran ó través cando sopra o vendaval, o pouco *calado* (profundidade) con numerosos escollos como o illote do Centulo, “Sintulu”, termo que recollera Frei Martín Sarmiento no libro *Viaje a Galicia* en 1745, como demo ou carauta de procesión de Ramos, provocadora de tantas desgrazas no mar coma o Bitten no 1878, o Alliance no 1921 ou o Blas de Lezo en 1932, ou moi preto deste león de pedra o Monitor Captain no que morreron 471 marines ingleses.

Elena Poniatowska, insigne escritora mexicana, Premio Cervantes 2013, no Museo da Pesca de Fisterra. Fotografía cedida por Maribel Longueira.

Podería seguir a disertación falando da pesca, do cerco real, dos *quiñoneiros*; da riquísima toponimia ou desta maneira de vivir a través das artes, mais quero finalizar cun texto intitulado “Facéndolle guerra ao mar” que reflicte o exíguo paso da inocencia:

“Os rapaces de Fisterra, intrépidos xa eles polas circunstancias, tiñan o mar como referencia na maior parte dos seus xogos. Un dos máis comúns era “Facerlle guerra ó mar” que consistía na valentía de ser o último en escapar dos grandes embates das ondas producidas á quedada do mal tempo agardándoas na punta dunha rocha ou na praia o seu devalo”.

De aí que este Museo de Fisterra, máis que un lugar de exposición de obxectos, sexa un Centro de Interpretación da Pesca para dignificar o oficio dos que decotío arriscan as súas vidas por traer o peixe a terra.

Bibliografía

JOSÉ RAMÓN SORALUCE BLOND . *Castillos y fortificaciones de Galicia*

JOSÉ BAÑA HEIM. *Viaje a la Costa de la Muerte. Con la Historia y anedoctario de sus naufragios.* Venus artes gráficas, 1980

JUAN CAMPOS CALVO-SOTELO. *Náufragos de antaño. Los grandes naufragios en la Costa de la Muerte,* Editorial Juventud, 2002

FREI MARTÍN SARMIENTO. *Viaxe a Galicia (1745).* Edición e estudio de J.L. Pensado

MÖRLING STAFFAN. *Las embarcaciones tradicionales de Galicia*

XOSÉ MARÍA LEMA E MANUEL VILAR. *Os Faros da Costa da Morte (Galicia) (A. Neria)*